

БІЛЬШОВИЗАЦІЯ В МІСЬКОМУ ЕТНІЧНОМУ ПРОСТОРИ УКРАЇНСЬКОГО ДОНБАСУ

У статті розглянуто передумови та перебіг процесу більшовизації Донбасу. Була зроблена спроба проаналізувати його регіональні риси та рівень підтримки тогочасних найвпливовіших політичних сил в середовищі міських етнічних громад регіону. Також охарактеризовано основні методи політичної боротьби та причини невдач політичних сил. Результати дослідження свідчать, що вони на загал не усвідомлювали усієї сукупності особливостей Донбасу. Одні з них декларували захист національних, інші — економічних, політичних, культурних та інших інтересів місцевих жителів. Проте підтримка таких закликів у регіоні була мінливою та переважно стихійною. Автор дійшов висновку, що найвпливовішою політичною силою серед донбасівського робітництва до 1917 р. були меншовики і політична боротьба в основному точилась між ними та прихильниками інших політичних сил. Більшовики ж, до 1917 року не створили чисельні осередки, а тому й не мали вагомого впливу в Донбасі. Протягом наступних років їм вдалося захопити владу в регіоні переважно завдяки військовій силі та політиці терору.

Ключові слова: Донбас, національні меншини, міський етнічний простір, більшовизація, більшовики.

Piter Demyanchuk

BOLSHEVISATION IN URBAN ETHNIC SPACE OF UKRAINIAN DONBASS

In the article describes prerequisites and the progress of Bolshevization of Donbass. An attempt to analyze the regional characteristics of this process and level of support of most powerful political forces among the local ethnic communities was made. Also describes the basic methods of political struggle and the reasons for the failure of political forces. Results of the study shows that in general they had been not aware of the totality of Donbass features. Some of them declared defense of national, economical, political, cultural and others interests of local residents. However, support for such calls in the region has been variable. The author concludes that nearly up to 1917 Mensheviks were the most influential political force among of Donbass workers and political struggle was fought mainly between their supporters and opponents. Before 1917 the Bolsheviks didn't have the major influence in the

---

* **Петро Дем'янчук** — аспірант відділу історії України 20–30-х рр. XX ст. Інституту історії України НАН України (м. Київ, Україна) e-mail: piter_demyanchuk@ukr.net.

Donbass. They are seized power in the region by using mainly military power and politics of terror.

Keywords: *Donbass, national minorities, ethnic urban space, Bolshevization Bolsheviks.*

На початку ХХ ст. в Україні виникали різного роду політичні осередки, розширювалась їх мережа. В регіонах спостерігався різний рівень участі в цих процесах місцевих жителів. У цей час, в містах Донбасу панувала житлова та санітарна кризи, що разом із складними умовами праці міських мешканців стали основними причинами виникнення тут різного роду конфліктів. Досить швидко вони переростали в етнічні. Пропонуючи свої варіанти вирішення цих проблем політичні сили намагались здобувати суспільну підтримку та конкурувати між собою. В цьому протистоянні перемогли більшовики. Тому важливим є встановити передумови та чинники, які сприяли цьому.

Поширення ідей та прихід до влади в Донбасі більшовиків, що трактується автором як процес «більшовизації» регіону, одними з перших вивчали радянські історики. Їх праці здебільшого висвітлюють діяльність партії більшовиків та основні її здобутки¹. Цікавим є погляд іноземних дослідників, які досліджують вплив суспільно-політичних та соціально-економічних змін на життя місцевих мешканців². Його доповнюють спогади українців — сучасників тих подій, які пізніше емігрували за кордон. Їх праці характеризуються критичним поглядом на дії більшовиків³. Сучасні українські історики намагаються бути об'єктивними в своїх висновках. У їх працях комплексно розглядаються питання, пов'язані із впливом на повсякденне життя, трансформацією політичної та економічної систем, нововведень у сфері культури та ін. в перші десятиріччя ХХ ст.⁴ Однак

---

¹ Гончаренко Н.Г. Борьба за укрепление власти советов в Донбассе. — Луганськ, 1963. — 209 с., Болясний І.Л. Робітничий рух у Катеринославській губернії в 1910–1914 рр. — Х.: Вид-во Харків. ун-ту, 1963. — 76 с., Модестов В.В. Рабочие Донбасса в трех русских революциях. — М.: Мысль, 1974. — 268 с., Панкратов Н.Р. Военно-боевая работа партии большевиков в период борьбы за диктатуру пролетариата (1903–1917 гг.). — М., 1965. — 247 с. та ін.

² Куромія Г. Свобода і терор у Донбасі: українсько-російське прикордоння, 1870–1990-ті роки. — К., 2002. — 511 с., Friedgut, Theodore H. Iuzovka and revolution: in 2 v. — Princeton: Princeton University Press, 1989. — V. 2: Life and work in Russia's Donbass, 1869–1924. — 355 p., та ін.

³ Мазепа І. Большевизм і окупація України. Соціально-економічні причини незрілості української революції. — Львів–Київ: Вид-во «Знання та сила», 1922. — 155 с., Дорошенко М. Стежками холоднороськими (спогади): 1918–1923. — Філадельфія, 1973. — 79 с., та ін.

⁴ Котигоренко В. Донбас в етнополітичному вимірі. — К.: ІПіЕНД імені І.Ф. Кураса НАН України, 2014. — 584 с., Якубова Л.Д. Етнонаціональна історія Донбасу: тенденції, суперечності, перспективи в світлі сучасного етапу українського націотворення. — К.: Інститут історії України НАН України, 2014. — 109 с., Верменич Я.В. Донбас як порубіжний регіон: територіальний вимір. — К.: Інститут історії України НАН України, 2015. — 69 с.; Пиріг Р.Я. Донбас у складі Української гетьманської держави (травень–листопад 1918 року). — К.: Інститут історії України НАН України, 2014. — 41 с.;

досі залишаються актуальними питання, які стосуються участі національних меншин у політичному протистоянні в регіоні, рівня їхньої підтримки політичних сил та ін.

Суспільно-політичні процеси, які розгорталися на території Донбасу на початку ХХ ст., були наслідком суперечностей, що сформувалися під час бурхливого розвитку регіону в другій половині ХІХ ст. У цей час у регіоні діяли надзвичайно важливі для економіки Російської імперії підприємства. Вони забезпечували її необхідними ресурсами — енергоносіями та продукцією металургії, однак їх розвиток стримувала нестача робітників, важкі умови їх праці та життя. Власники підприємств були змушені встановити високий рівень оплати праці, що сприяло посиленню спочатку сезонної, а пізніше — довготривалої міграції в регіон.

Зменшення в регіоні кількості вільних земель, придатних для сільськогосподарського виробництва, і зростання зарплатні шахтарів та металургів сприяли поступовій трансформації міст регіону із місць тимчасових підробітків у місця довготривалого проживання. Показовими стали швидкі темпи зростання чисельності міських мешканців та значна частка вихідців із сусідніх територій у їх складі⁵. Наслідком цього стала поява навколо підприємств робітничих поселень. Зазвичай вони будувалися стихійно. Антисанітарія та епідемії були звичним явищем для їх мешканців, однак це не завадило кільком із них отримати статус міст.

Поступово найчисельнішими міськими етносами регіону стали: український, російський та єврейський, а в Маріуполі — ще й грецький. Саме між ними виникали основні суперечності, що відіграло значну роль у політичному житті краю. Інші етноси — були малочисельними і вагомого впливу на суспільно-політичне життя регіону не здійснювали. Зазвичай конфлікти між ними виникали на побутовому, етнічному, культурному та конфесійному ґрунті. Політичні партії як захисники інтересів суспільних груп діяли в руслі таких умов, однак рівень їх популярності серед місцевих мешканців був незначним. Перші їх осередки в регіоні почали виникати вже наприкінці ХІХ ст.

У 1898 р. в Мінську відбувся з'їзд представників марксистських осередків Російської імперії, який пізніше був названий І з'їздом РСДРП. На ньому серед інших були присутні представники Бунду та Катеринославського осередку «Союзу боротьби за визволення робітничого класу». Їх співробітництво із РСДРП тривало до 1902 р. і через її спроби підпорядкувати собі всі марксистські осередки було припинене⁶. Співробітництво було характерним для політичних

Кульчицький С.В., Якубова Л.Д. Донеччина і Луганщина у ХVІІ–ХХІ ст.: історичні фактори й політичні технології формування особливого та загального у регіональному просторі. — К.: Інститут історії України НАН України, 2015. — 813 с. та ін.

⁵ *Дем'янчук П.М.* Передумови появи міст Донбасу та умови їхнього розвитку в дореволюційну добу // Український історичний збірник. — К.: Інститут історії України НАН України, 2015. — Вип. 18 — С. 114–115.

⁶ *Сайгакова Л.О.* Бунд: період становлення (1898–1902) // Записки історичного факультету Одеського національного університету ім. І.І. Мечникова. — Одеса, 2002. — Вип. 12. — С. 310–318.

гуртків соціал-демократичного напрямку на початковому етапі свого розвитку, однак пізніше, після початку революційних подій, вони визначались із ідеологічними засадами і все частіше конкурували між собою.

Після II з'їзду РСДРП, під час якого відбувся партійний розкол і утворились осередки більшовиків та меншовиків, у російській соціал-демократичній течії розпочалось протистояння. Воно простежувалось і на регіональному рівні. Вже навесні 1905 р. в Донбасі сформувались два регіональних центри РСДРП: Луганськ — більшовицьких організацій, а Катеринослав — меншовицьких⁷. Найбільш помітною діяльністю більшовиків була у великих промислових містах, а меншовиків — у непромислових середніх та малих містах регіону. В цей же час українські політичні партії ще не відзначались активною діяльністю на теренах Донбасу.

Меншовики користувались більшим впливом, ніж більшовики (до 1917 р. робітничий рух в Україні був меншовицьким)⁸. Не додавало більшовикам підтримки робітників-українців й декларування визначального значення Росії в майбутній соціалістичній революції. Більшовики все частіше сприймалися ними саме як російська політична сила⁹. В цей же час, місцеві організації народників (згодом соціал-революціонерів, есерів) та анархістів стають попри невизначеність організаційної структури все більш активними: анархісти взагалі не відзначались організованістю, а до партії есерів входили окремі структурні групи¹⁰.

Донбас був складним регіоном для проведення політичної діяльності. Лідери партій не усвідомлювали всієї сукупності суперечностей, яка панувала в містах регіону. Вони маневрували, виголошуючи різного роду лозунги: одні декларували захист національних прав, інші — економічних, політичних та ін. Однак міські жителі залишались більшою мірою аполітичними. Вони не проявляли всеохоплюючої консолідованої підтримки ні до однієї із політичних сил. Звісно, була частина міських жителів, яка підтримувала ту або іншу партію (деколи навіть кілька партій одночасно), але їх кількість не була переважаючою. Зазвичай міські жителі Донбасу брали участь у стихійних страйках економічного характеру. Політичним партіям було складно згуртувати їх, провести вдалу, всеохоплюючу агітаційну кампанію. Цьому заважала недостатньо розвинена транспортна мережа регіону, відсутність підготовлених кадрів, нестача ресурсів, агітаційних матеріалів, а також постійна увага з боку царського режиму.

Важливою особливістю міст регіону в цей час був стиль життя їх мешканців. Серед мешканців міст регіону зростала частка вихідців із сільської місцевості. Приїхавши сюди, вони намагались пристосовуватись до міського способу життя, адже не були інтегровані в освітнє, культурне та політичне

---

⁷ Демократична революція 1905–1907 рр. в Україні: актуальні проблеми вивчення: Матеріали Міжрегіон. наук. конф., 24 лютого 2005 р., Дніпропетровськ / Дніпропетровський національний ун-т / С.І. Світленко (відп.ред.). — Д.: ДНУ, 2005. — С. 25–26.

⁸ Куромія Г. Вказ. праця — С. 91; Мазена І. Вказ. праця — С. 29.

⁹ Мазена І. Вказ. праця. — С. 28.

¹⁰ Куромія Г. Вказ. праця. — С. 94.

життя країни як жителі, наприклад, Києва, Москви чи Санкт-Петербурга. Тут надзвичайно помітною була проросійська культурна та політична орієнтація міських мешканців. Вона сформувалась завдяки асиміляційному впливові російської культури та переважній більшості росіян на важливих посадах у регіоні, які здійснювали вагомий вплив серед нечисельної тут інтелігенції (представники якої часто були вихідцями із російських губерній). Завдяки цьому ставлення міських жителів до політичних сил націоналістичного українського спрямування здебільшого було або нейтральним, або ворожим. Вони не сприймали тих закликів, які були популярні в інших містах України.

Підтримка суспільством поміркованих (центристських) політичних сил тут була не помітною, тому партії лівого спрямування намагались «опанувати», очолити майбутній соціальний вибух, який назрівав в регіоні на ґрунті постійного зростання чисельності міських жителів, житлової і санітарної криз, а також протиріч між робітниками, з однієї сторони, та майстрами, інженерами, керівництвом підприємств — з іншої. Поглиблювалась кризова ситуація. Найчастіше обурення робітників виражалось у формі страйків. Однак складається враження, що мешканці міст Донбасу виступали більшою мірою не за підтримку однієї із політичних сил, а проти існуючого стану речей і тяжіли до анархізму. Партії могли розраховувати лише на ситуативну, стихійну підтримку в разі вдалого вибору агітаційних гасел.

Залучення міських етносів до політичних процесів регіону була різною. Українці та росіяни, будучи найактивнішими в політичному житті регіону, підтримували різні політичні сили й часто конфліктували між собою. Зазвичай, рівень їхньої підтримки залежав від запропонованого партією вирішення економічного та національного питань. У цей же час, колишні колоністи залишались переважно селянськими спільнотами і соціальні суперечності в їхньому середовищі не були різкими. Ті ж із них хто переселявся в міста, на загал не відрізнялись активною політичною позицією і практично не впливали на хід політичних процесів у регіоні в даний період. До того ж, у маріупольських греків, німецьких та єврейських колоністів практично не було національного робітничого класу¹¹. Тому вони не проявляли значного рівня прихильності до політичних сил лівого спрямування. Винятком була найвпливовіша єврейська соціал-демократична партія — Бунд. Понад 60% її членів проживали в Україні. Євреї, будучи переважно ремісниками, підтримували помірковані соціал-демократичні політичні сили, які декларували необхідність змін поступовим еволюційним шляхом. Керованість процесу змін та захист прав приватної власності були важливими аспектами для них. Окрім Бунду вони разом із «Спілкою» (членами якої були переважно українці) підтримували меншовиків. Також частка євреїв переважала і серед членів партії есерів у Катеринославській губернії, однак ця партія була тут не чисельною внаслідок розгрому трьох її катеринославських осередків у 1904 р.¹²

---

¹¹ *Кульчицький С.В., Якубова Л.Д.* Вказ. праця. — С. 124–125.

¹² *Демократична революція 1905–1907 рр. ...* — С. 26, С. 55; *Мазена І.* Вказ. праця. — С. 32.

Із закінченням революції 1905–1907 рр. майже всі політичні організації, які потенційно могли загрожувати царському режимові, зазнавали тиску влади і так чи інакше обмежили власну діяльність. Це стосувалось як російських, так і українських політичних сил. У 1907 році Українська соціал-демократична «Спілка» саморозпустилась, і в українському політичному просторі залишилась лише одна партія марксистського напрямку — УСДРП. Вона також переживала не найкращі часи. Лише у 1917 р. вона відновила свою діяльність в повному обсязі¹³. Тривалий час УСДРП, Бунд та меншовики одночасно діяли проти більшовиків.

Впродовж столипінської реакції більшовики намагались зберегти свої нечисленні осередки від розгрому і арештів (як й інші політичні сили), встановити тісний зв'язок із закордонним керівництвом партії (що було зроблено в 1910 р.)¹⁴. Вони співпрацювали з меншовиками, поєднуючи легальні та нелегальні методи діяльності. Більшовики проводили підпільну діяльність переважно під прикриттям бібліотек, профспілок та різного роду товариств. Вони намагались взяти під свій контроль більшість робітничих організацій і витіснити з них меншовиків. У 1912 р., коли розпочалась нова передвиборча кампанія, більшовики використали її для легальної пропаганди та агітації і розірвали співпрацю з меншовиками. А вже наприкінці 1913 — на початку 1914 рр. було встановлено тісний зв'язок Центрального Комітету (ЦК) партії із підпільними більшовицькими організаціями Катеринослава, Юзівки, Маріуполя, Костянтинівки та ін.¹⁵ Більшовики орієнтувались на підтримку робітників великих підприємств регіону. Найчастіше ними були українці та росіяни, невеликою серед них була частка євреїв. Між ними виникало багато протиріч, згодом вони набули політичного характеру. Українці намагались відстоювати власні національні права, а росіяни та асимільовані елементи розцінювали цю позицію як сепаратизм. Також набувала поширення думка про те, що саме євреї отримували найбільше вигоди то від існуючого стану речей, то від революції і т. д.

З початком Першої світової війни спостерігалось поступове загострення кризової ситуації в регіоні. Мобілізаційні заходи, зростання цін, безробіття та інше були каталізаторами суспільного незадоволення. Уряд, адміністрації шахт та заводів намагались стримати обурення репресіями. Основними їх методами були: локауті, арешти, висилки, мобілізації, звільнення з роботи та ін.¹⁶ До них також додалися утиски «потенційних зрадників». Прийняті навесні 1915 р. закони обмежували економічні права національних меншин. Це негативно вплинуло на життя німецьких землевласників, і призвело навіть до певного змен-

---

¹³ Мазена І. Вказ. праця — С. 36.

¹⁴ Історія міст і сіл Української РСР. Луганська область. — К.: Головна редакція УРЕ АН УРСР, 1968. — С. 24.

¹⁵ Болясний І.Л. Вказ. праця. — С. 18, 36, 52–53.

¹⁶ Модестов В.В. Вказ. праця. — С. 130.

шення їх кількості в регіоні¹⁷. В цих умовах зростала підтримка національних політичних сил регіону.

Протягом війни відбулися значні зміни у складі населення Донбасу, викликані мобілізаційними заходами, міграційним рухом, а також використанням праці військовополонених¹⁸. Це сприяло радикалізації настроїв місцевих жителів та було використано більшовиками. Під впливом простих, популістських закликів та активної пропаганди зростав рівень їх підтримки. Однак це в більшій мірі було наслідком зростання прихильності до соціал-демократичного політичного табору в цілому. Більшовики, розуміючи це, ще з 1916 р. намагались об'єднати під своїм керівництвом всі соціал-демократичні організації Донбасу в одну¹⁹. Однак цей процес не був швидким і протягом війни загальмувався, тому меншовики як і раніше залишалися найвпливовішою політичною силою регіону. Українські соціал-демократичні організації в степовій Україні почали з'являтися лише у 1917 р., винятком був Катеринослав, де вони були засновані ще в 1907р.²⁰

Після зречення Миколи II 3 березня 1917 р. політичне життя активізувалося. Суспільство опинилось в умовах переоцінки минулих орієнтирів. З переходом влади до Тимчасового уряду ситуація кардинально не змінилась. В умовах слабкості його влади на місцях, а тому — «вседозволеності», етнонаціональні конфлікти неабияк загострилися. Більшовики не рідко брали в них участь²¹. Тактика їх діяльності була розрахована на найменш освідчені і найбільш радикалізовані суспільні групи: робітників-пролетарів та безземельних селян. Останні внаслідок низького освітнього рівня найкраще сприймали популістські заклики й здебільшого не намагались зважено оцінити реальний стан справ.

Донбас у 1917 р. став місцем зіткнення інтересів не тільки місцевих підприємців та робітників. Українська Центральна Рада (УЦР), Тимчасовий уряд, більшовики, білогвардійці, а пізніше й анархісти, намагались оволодіти цим регіоном, оскільки контроль над ним давав доступ до його природних багатств, що було необхідною передумовою для утримання влади. Протистояння тут носило не лише політичний чи військовий характер, але й проявлялось і на економічному, культурному, національному та інших рівнях. Кожна з ворогуючих сторін по-різному розуміла цю особливість Донбасу й не могла враховувати всіх її аспектів, тому підтримка місцевих жителів була непередбачуваною. Вони не підтримували більшовиків через питання землі та миру, меншовиків та есерів — за прямі дії. До того ж, давався взнаки місцевий патріотизм, який поєднувався з власними інтересами²².

---

¹⁷ *Ніколаєць Ю.О.* Поселенська структура населення Донбасу (етнополітичний аспект динаміки) / Монографія. — К.: ІПіЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України, 2012. — С. 77–79.

¹⁸ *Ніколаєць Ю.О.* Вказ. праця. — С. 74; *Котигоренко В.* Вказ. праця. — С. 116.

¹⁹ *Модестов В.В.* Вказ. праця. — С. 154–156.

²⁰ *Мазепа І.* Вказ. праця. — С. 35.

²¹ *Куромія Г.* Вказ. праця. — С. 132.

²² *Куромія Г.* Вказ. праця. — С. 135–138.

Діяльність УЦР схвилювала етнічні меншини, головним чином російську та частково єврейську. Вони кваліфікували її дії як сепаратизм, хоча УЦР в Україні підтримували поляки, німці, греки та частково євреї. Незважаючи на те, що вона в своїй діяльності спиралась на свої повітові ради в провінційних містах Донбасу (Маріуполі, Луганську, Бахмуті) й на українізовані військові частини, все ж поширити свій вплив на весь Донбас було складно. Влітку та восени 1917 р. вплив більшовиків у регіоні, як і всюди — збільшився, що відбивало втрату довіри населення до меншовиків та есерів. Однак навіть там, де більшовики переважали, робітники не завжди йшли за ними²³. Більшовики все ж намагались завоювати провідні позиції в радах і відмовлялись від співпраці з Тимчасовим урядом. Напередодні жовтневого перевороту 1917 р. вони керували діяльністю Луганської, Краматорської, Горлівсько-Щербинівської, а меншовики — Юзівської, Костянтинівської, Єнакієвської та Лисичанської рад Донбасу²⁴.

Жовтневий переворот посилив політичний вплив більшовиків, однак УЦР та білогвардійські організації не визнавали його. Більшовики намагались силовими методами захопити владу на підконтрольних їх ворогам територіях. За допомогою пропагандистів, агітаторів та загонів червоногвардійців (сформованих переважно з етнічних росіян в основному з центральних регіонів Росії²⁵) їм вдалось оволодіти північною частиною Донбасу, яка стала базою для поширення більшовицького впливу на Україну та Область війська Донського²⁶. Одним із активних опонентів таким діям більшовиків був О. Каледін. Він майже повністю окупував Донбас на початку жовтня 1917 р., однак пізніше більшовикам вдалось його подолати. Його розгром сприяв зростанню підтримки більшовиків й наприкінці листопада 1917 р. було прийнято рішення про «тісний зв'язок Донбасу з північчю та армією»²⁷.

У листопаді 1917 р. відбулися вибори до Установчих зборів. Тоді у «найбільш важливих районах та промислових містах Донецько-Криворізького басейну» більшовики отримали найбільше голосів — 32,3%. Однак ці вибори не були репрезентативними через надання можливості проголосувати малій частині суспільства. Після прийняття III Універсалу УЦР і подальшого загострення україно-російських відносин 4 грудня 1917 р. РНК оголосив ультиматум УЦР, що стало початком довготривалої військової боротьби за Україну. Військове протистояння тривало з перемінним успіхом. Після квітневого перевороту ситуація в регіоні загострилась. Гетьманська влада була встановлена багнетами німецьких та австро-угорських військ. Місцеві греки та німці, які зазнали труднощів під час Першої світової війни та більшовицького керівництва в регіоні активно допомагали прибічникам нового режиму. Здебільшого вони вороже

---

²³ Куромія Г. Вказ. праця. — С. 139–142; Верменич Я.В. Вказ. праця. — С. 36; Котигоренко В. Вказ. праця. — С. 117–118.

²⁴ Модестов В.В. Вказ. праця. — С. 217.

²⁵ Большевицкое руководство. Переписка. 1912–1927. Сборник документов / А.В. Квашонкин, О.В. Хлевнюк, Л.П. Кошелева, Л.А. Роговая. — М.: РОССПЭН, 1996. — С. 27.

²⁶ Модестов В.В. Вказ. праця. — С. 238; Верменич Я.В. Вказ. праця. — С. 37.

²⁷ Гончаренко Н.Г. Вказ. праця. — С. 62.

ставились до більшовиків. Євреї до того ж, підтримували сіоністські партії, а от татари не були особливо надійними і увесь час змінювали свою лояльність й підтримували то червоних, то білих і навпаки²⁸.

Німеччина та Австро-Угорщина, переслідуючи корисливі мотиви, після встановлення режиму окупації і поділу сфер впливу розпочали реквізицію продовольства, фуражу, а пізніше — всього, що було цінним. Така ситуація неабияк загострювала і до того складну ситуацію. Постійні зміни влади, довготривалі військові дії, реквізиції та тактика «випаленої землі» руйнували виробничі зв'язки, доводили промисловість до розрухи. Ухвалений 15 липня 1918 р. П. Скоропадським закон про державну хлібну монополію неабияк ускладнив продовольче забезпечення міст, що спричинило закриття шахт та заводів²⁹. Міське середовище Донбасу деградувало та перебувало на межі виживання. Однак громадсько-політичне життя регіону було досить пасивним. Діяльність лівих партій паралізувалася заборонами та репресіями німецько-австрійської адміністрації, тому більшовики масово виїжджали з Донбасу. Меншовики ж, використовуючи профспілки, майже легально проводили свою діяльність, а кадети, підтримуючи гетьманську владу, сподівались на відродження єдиної Росії³⁰.

Після зречення П. Скоропадського наприкінці 1918 р. на території Донбасу не було єдиної влади. Тут вирувало протистояння між військами Директорії, більшовиків, «білого» Дону, а пізніше — й анархістів Н. Махна. Білогвардійці Дону та прихильники Гетьманату не могли домогтись значного рівня підтримки місцевих мешканців через намагання відродити старий спосіб життя. Їх підтримували переважно німці та греки, які зазнали конфіскацій та відчуження їх земельних володінь. Політичні сили лівого спрямування, постійно конфліктуючи між собою на ідеологічному та національному рівні, не могли спільно консолідувати своїх прихильників.

Про характер протистояння в регіоні можна довідатись із більшовицьких зведень за 1919 р., у яких говорилось про дієвість антибільшовицької пропаганди та про основні її аргументи: антисемітські, церковні, та продовольчі заклики українців³¹. До того ж більшовики постійно відчували брак кадрів. Питання зв'язку також мало стратегічне значення. Так, наприклад у 1919 р. більшовики в м. Бахмут підтримували зв'язок лише за допомогою кур'єрів, оскільки телеграф не працював через відсутність працівників та зруйнування телеграфних ліній³². Протистояння набувало виснажливого характеру. В цій ситуації ставали дедалі популярнішими заклики анархістів Н. Махна. Частими траплялися випадки їх підтримки греками та населенням міст. Однак з часом цей рух був кооптований більшовиками³³.

---

²⁸ Куромія Г. Вказ. праця — С. 140–142, 151–171.

²⁹ Пиріг Р.Я. Вказ. праця. — С. 19–20.

³⁰ Там же. — С. 17.

³¹ ЦДАВОУ. — Ф. 5. — Оп. 1. — Спр. 17. — Арк. 43.

³² ЦДАВОУ. — Ф. 5. — Оп. 1. — Спр. 18. — Арк. 23.

³³ Кульчицький С.В., Якубова Л.Д. Вказ. праця. — С. 149–160.

До кінця 1920 року більшовики взяли під свій контроль майже весь Донбас. Активність їх ворогів втратила організований характер, однак стихійне протистояння тривало до 1923 р. 28 грудня 1920 р. було укладено Союзний робітничо-селянський договір між РСФРР та УСРР. Цим договором унормовувались відносини між двома союзними республіками та зокрема визнавалась приналежність Донбасу до УСРР. У 1921 р. було підписано Ризький мирний договір між Польщею, з одного боку, УРСР та РРФСР — з іншого. Кордони УРСР були визнані на міжнародному рівні. «Більшовизація» Донбасу, на нашу думку, завершилася. Влада більшовиків поширилась на весь Донбас. Однак більшовики не мали реальної підтримки ані в середовищі селянства, ані в середовищі робітників, тим більше — пересічних міських жителів. Вона просто виявилась найвитривалішою³⁴. Методи її діяльності були одними з найжорстокіших. Завдяки терору та репресіям більшовикам вдалось підпорядкувати собі суспільство.

Отже, на рубежі XIX–XX ст. у Донбасі почали виникати перші політичні осередки. Вони набули різного політичного спрямування і використовували у своїй діяльності різні методи для досягнення своїх цілей. Серед них була й партія більшовиків. До 1917 р. на просторі Донбасу вона була нечисленною, її діяльність більшою мірою характеризувалась вичікуванням слушної нагоди заявити про себе. Лише промонархічні політичні сили відчували лояльність царського режиму, однак вони були тут також нечисленими. До 1917 р. найбільшою підтримкою робітників регіону користувались меншовики. Більшовики намагались змінити ситуацію на свою користь і стати гегемоном соціал-демократичної політичної течії в Російській імперії. Лише в 1917 році їм вдалось досягти успіху.

Політичні сили на загал декларували захист національних, інші — економічних, політичних, культурних та ін. інтересів місцевих жителів. Однак вони не усвідомлювали усієї глибини особливостей регіону. Основними з яких були:

- 1) нетривалий, бурхливий, в деякій мірі стихійний розвиток міст регіону;
- 2) бурхливі міграційні, урбаністичні та етнонаціональні процеси в містах регіону;
- 3) незначне представництво в регіоні інтелігенції;
- 4) низький рівень освіченості загальної маси робітників, не сформованість в класичному розумінні «пролетаріату» ;
- 5) жахливі умови життя більшості міських мешканців регіону.

З огляду на це прихильність міських жителів до політичних сил була мінливою. Були частими випадки підтримки кількох партій одночасно, а також участі в страйках, мітингах, акціях протесту організованих різними партіями, рідше — вступу до партії. Жителі Донбасу, перш за все, прагнули змінити рівень заробітної плати, власні умови життя та праці та інше, а не відстояти певну політичну позицію.

Міські етноси відігравали різну роль в суспільно-політичному житті Донбасу. Вони були або більш помітними, або менш помітними в залежності від їх

---

³⁴ Кульчицький С.В., Якубова Л.Д. Вказ. праця. — С. 157–159.

чисельності та залучення до суспільно-політичних процесів. Основні протиріччя виникали між українцями та росіянами. Євреї підтримували Бунд, а представники інших національних меншин підтримували то одних, то інших (в залежності від ситуації).

Існували національні партії. Українські політичні сили розпочали свою активну діяльність тут набагато пізніше ніж російські, тому політичне життя регіону характеризувалось проросійською орієнтацією. В цей же час, греки та німці вороже ставились до більшовиків, а татари підтримували і червоних, і білих. Досить популярними були також анархічні ідеї Н. Махна, однак анархічний рух пізніше був кооптований більшовиками.

Більшовики вийшли переможцями із тривалої та виснажливої боротьби політичних сил за Донбас. Вони не користувались в регіоні переважаючим рівнем підтримки. Стратегічного значення швидко набуло продовольче питання, оскільки від рівня продовольчого забезпечення безпосередньо залежав рівень суспільної підтримки та обсяги промислового виробництва регіону. Запроваджений більшовиками в Україні в 1919 р. «воєнний комунізм» зробив можливими реквізиції, конфіскації та терор, що стали основними методами вирішення цієї проблеми. Згодом наслідками такої політики стали тисячі жертв, руйнація існуючих до цього економічних зв'язків та глибока економічна криза. Лише військова сила та терор дали змогу більшовикам утриматись при владі. Інші політичні сили через неконсолідованість, боротьбу «всіх з усіма» не змогли перемогти і Донбас повністю потрапив під владу більшовиків.

REFERENCES

1. Friedgut, Theodore H. (1989). *Iuzovka and revolution. V. 2: Life and work in Russia's Donbass (1869–1924)*. Princeton: Princeton University Press. [in English].
2. Kvashonkyn, A.V., Khlevniuk, O.V., Kosheleva, L.P., & Rohovaia, L.A. (Comps.). (1996). *Bol'shevystskoe rukovodstvo. Perepyska. 1912–1927. Sbornyk dokumentov*. Moskva: Rosspen. [in Russian].
3. Boliashnyj, I.L. (1963). *Robitnychij rukh v Katerynoslavs'kij hubernii v 1910–1914 rr.* Kharkiv: Vyd-vo Kharkiv. un-tu. [in Ukrainian].
4. Vermenych, Ya. V. (2015). *Donbas iak porubizhnyj rehion: terytorial'nyj vymir.* Kyiv: Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy. [in Ukrainian].
5. Honcharenko, N.H. (1963). *Bor'ba za ukreplenye vlasty sovetov v Donbasse.* Luhans'k. [in Russian].
6. Dem'ianchuk, P.M. (2015). *Peredumovy poiavy mist Donbasu ta umovy ikhn'oho rozvytku v dorevoliutsijnu dobu.* *Ukrains'kyj istorychnyj zbirnyk*, 18, 106–117. [in Ukrainian].
7. Doroshenko, M. (1973). *Stezhkamy kholodnoiars'kymy (spohady): 1918–1923.* Filadel'fiia. [in Ukrainian].
8. Ponomarenko, Yu. F. (Ed.). (1968). *Istoriia mist i sil Ukrains'koi RSR. Luhans'ka oblast'.* Kyiv: Holovna redaktsiia URE AN URSR. [in Ukrainian].
9. Kotyhorenko, V. (2014). *Donbas v etnopolitychnomu vymiri.* Kyiv: IPiEND imeni I.F. Kurasa NAN Ukrainy. [in Ukrainian].

10. Kul'chyts'kyj, S.V., & Yakubova, L.D. (2015). *Donechchyna i Luhanschyna u XVII–XXI st.st.: istorychni faktory j politychni tekhnolohii formuvannia osoblyvoho ta zahal'noho u rehional'nomu prostori*. Kyiv: Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy. [in Ukrainian].
11. Kuromiia, H. (2002). *Svoboda i teror u Donbasi: ukrains'ko-rosijs'ke prykor-donna, 1870–1990-ti roky*. Kyiv. [in Ukrainian].
12. Mazepa, I. (1922). *Bol'shevyzm i okupatsiia Ukrainy. Sotsial'no-ekonomichni prychny nezrilosti ukrains'koi revoliutsii*. L'viv-Kyiv: Vyd-vo «Znannia ta syla». [in Ukrainian].
13. Modestov, V.V. (1974). *Rabochye Donbassa v trekh russkykh revoliutsyiakh*. Moskva: Mysl'. [in Russian].
14. Nikolaiets', Yu. O. (2012). *Poselens'ka struktura naseleattia Donbasu: (etno-politychnyj aspekt dynamiky)*. Kyiv: IPIEND im. I.F. Kurasa NAN Ukrainy. [in Ukrainian].
15. Pankratov, N.R., & Poliakova, Y.M. (1965). *Voenno-boevaia rabota partyy bol'shevykov v peryod bor'by za dyktaturu proletaryata (1903–1917 hh.)*. Moskva. [in Russian].
16. Pyrih, R.Ya. (2014). *Donbas u skladi Ukrains'koi het'mans'koi derzhavy (traven'–lystopad 1918 roku)*. Kyiv: Instytut istorii Ukrainy NAN. [in Ukrainian].
17. Sajhakova, L.O. (2002). Bund: period stanovlennia (1898–1902). *Zapysky istorychnoho fakul'tetu Odes'koho natsional'noho universytetu im. I.I. Mechnykova*. (12), 310–318. [in Ukrainian].
18. Yakubova, L.D. (2014). *Etnonatsional'na istoriia Donbasu: tendentsii, superechnosti, perspektyvy v svitli suchasnoho etapu ukrains'koho natsiotvorennia*. Kyiv: Instytut istorii Ukrainy NANU. [in Ukrainian].

Дата надходження до редакції: 29.08.2016.